

“Erfgoedgebouwen zijn als oude mensen, je moet ze wat in hun *jus* laten”

Exact zestig jaar geleden werd in het internationale Charter van Venetië vastgelegd hoe we ons historisch erfgoed moeten conserveren en restaureren. Vandaag leven we in een andere wereld. Wat zijn in 2024 de grootste uitdagingen? Welke invloed hebben de strengere regelgeving en de klimaatcrisis? En welke nieuwe technieken en materialen helpen om daaraan tegemoet te komen? Enkele restauratiearchitecten en -experts geven samen met het agentschap Onroerend Erfgoed een stand van zaken. “Vakmanschap wordt bij de jongere generatie steeds meer gewaardeerd.”

"Het Charter van Venetië is een van de meest gebruikte, maar ook misbruikte leidraden binnen de restauratiearchitectuur", opent Wouter Callebaut, zaakvoerder van het Gentse bureau Callebaut Architecten. Zijn hele carrière al is hij gebeten door erfgoed, restauratie en herbestemming. "Omdat het bewuste charter door meer dan driehonderd architecten en experts moest worden goedgekeurd, bleef het vrij algemeen en dus erg breed interpreteerbaar. In de loop der jaren zijn er specifiekere charters aan toegevoegd, maar elke architect is er intussen wel van overtuigd dat ze niet meer perfect kunnen worden gevolgd en dat er nood is aan een meer gemeenschappelijke visie."

Anno 2024 is er meer aandacht voor authenticiteit, duurzaamheid en circulariteit. Gebouwen worden meer gezien als materialenbank, meent Callebaut, vol bouwmaterialen die kunnen worden gerecupereerd en hergebruikt. Vandaar ook het succes van bouwbedrijven als Rotor DC in Brussel of De Huismus in Gent, die rond circulair design werken. "Toen ik in de jaren 2000 begon, kwam restaureren erop neer om een historisch pand terug te brengen naar de oorspronkelijke staat. Op die manier werd soms tweehonderd jaar geschiedenis weggevaagd. Vandaag is er meer respect voor de gelaagdheid, voor de verschillende fases die zo'n gebouw doorheen de decennia en soms eeuwen heeft doorgemaakt." Hij noemt het 'ruïneus restaureren' en verwijst naar het zeventiende-eeuwse Predikherenklooster in Mechelen dat zijn bureau samen met Korteknie Stuhlmacher Architecten en Bureau Bouwtechniek restaureerde. "We wilden dat gebouw niet uitsluitend terugbrengen naar de glorieperiode als abdij, maar daarnaast ook de militaire periode en de ruïneuze periode tonen. Als je er nu doorheen stapt, leer je die verschillende evoluties van het gebouw kennen."

Wouter Callebaut,
Callebaut Architecten

Gildehuis der Vrije Schippers - ©Gert Cornelis

Stadhuis Antwerpen - Vestibule - ©Stijn Bollaert

Stadhuis Antwerpen - Eretrap - ©Stijn Bollaert

Philippe Lemineur, bestuurder bij het Brusselse architectenbureau Origin en hoofdlector binnen de opleiding Erfgoedstudies aan de Universiteit Antwerpen, merkt een gelijkaardige trend. "Vroeger ging men, aangepord door het Charter van Venetië, bij restauraties vaak op zoek naar contrasten om duidelijk te maken wat nieuw en wat oud was. Vandaag worden nieuwe ontwerpen eerder gezien als een voortzetting van het voorgaande. Dat betekent zeker niet dat je gaat kopiëren, wel dat je iets gaat bouwen dat erop aansluit. In het Duits heet dat *weiterbauen*, verder bouwen op iets bestaands. Op die manier hebben wij, samen met HUB en Bureau Bouwtechniek, ook het stadhuis van Antwerpen aangepakt. Een nieuwe trap hebben we bijvoorbeeld zo ontworpen dat die aansluit bij het historische interieur, ook wat materiaalkeuze betreft. We hebben ook enkele zeer opvallende interventies gedaan, zoals twee glazen vestibules. Dat is nieuwe, hedendaagse architectuur die verder bouwt op een planlogica die in het gebouw al aanwezig was."

Philippe Lemineur, Origin
Architecture & Engineering

MEER REGELS

Dat er vandaag met meer respect en duurzamer met erfgoed wordt omgegaan dan zestig jaar geleden, is mooi. Maar die drang naar duurzaamheid brengt voor restauratiearchitecten en bouwheren ook veel uitdagingen met zich mee. Neem de klimaatcrisis, die ook op ons gebouwde erfgoed een nefaste invloed heeft. Callebaut: "De afwisseling tussen enorme droogte en overdadige vochtigheid heeft bijvoorbeeld een grote impact op de funderingen. Die oude panden hebben massieve muren, ze zijn nog niet gebouwd met een binnen- en buitensysteem. Bij grote droogte gaat het gebouw zich dus meer zetten, bij overmatige vochtigheid krijg je intense waterproblematiek. Gekaleide muren worden dan vochtig en groen. Dat zijn zaken waar vandaag een oplossing voor moet worden gezocht."

Maar de grootste uitdaging is zonder twijfel de steeds strenger wordende regelgeving wat betreft energienormen. Want hoe zorg je ervoor dat erfgoed aan die eisen voldoet, zonder de karakteristieke en historische waarde ervan aan te tasten? Mieke Goegebuer is restauratie-expert bij B-juxta, de fusie van het Antwerpse B-architecten met het Gentse expertisebureau Juxta. Zij pleit voor enige voorzichtigheid: "Wat is duurzaamheid voor een monument? Het is belangrijk om het gebouw altijd eerst goed te analyseren en te weten te komen wat het kan verdragen. Het is veel duurzamer om de functie op die kennis af te stemmen. Sommige hedendaagse ingrepen kunnen een monument volledig kapotmaken." Wouter Callebaut treedt haar bij: "De regelgeving schrijft voor dat we het energieverbruik van het gebouw moeten verminderen en de buitenschil beter moeten isoleren, maar hoe doe je dat voor een kerk? Je moet dan creatiever gaan nadenken. Zo kan je ervoor opteren om vloerverwarming te leggen, zodat de warmte blijft waar de mensen zitten. Op die manier hoef je de ramen boven niet allemaal te gaan vervangen. Gewelven hebben geen 21 graden nodig. Je kan een monument zeker verduurzamen, en we moeten dat ook doen, maar vaak is het veel complexer dan gewoon schrijnwerk vervangen."

Sven Grooten en Mieke Goegebuer,
B-architecten

Heilig Hartkerk - ©Lucid

Net als Goegebuer benadrukt Callebaut dat er rekening moet worden gehouden met de aard van het gebouw. Je doet niet zomaar wat. "Een bouwheer belde me onlangs in paniek omdat de binnenmuren van zijn historisch pand plots vol schimmel stonden. Hij had net nieuw schrijnwerk met driedubbele beglazing geplaatst. Maar enkelglas regelt de vochtigheid via condens op het glas, bij driedubbelglas slaat de condensatie in de muren en krijg je natuurlijk schimmel. Eigenlijk moet je zo'n erfgoedgebouwen bekijken als een oude man of vrouw. Je moet er rekening mee houden en ze wat in hun jus laten. Je kan ze niet zomaar blindelings pimpen, want je weet niet altijd wat de gevolgen zullen zijn."

Bij het agentschap Onroerend Erfgoed, dat suggesties doet aan de bevoegde minister en op die manier mee het beleid bepaalt, willen ze graag een en ander nuanceren. Evelien Oomen: "Er is inderdaad een enorme maatschappelijke druk om te isoleren en technische installaties te optimaliseren, maar wat historisch erfgoed betreft gelden er bijzondere regels en zijn er wel wat afwijkingen mogelijk. We merken dat vooral de verstrenging van de minimale energienorm een grote impact heeft. Momenteel moet een erfgoedwoning voldoen aan de dakisolatie- en dubbelglasnorm, maar in 2030 zou dat nog worden verstrengd. Wij hebben een aantal casestudies uitgevoerd met beschermd en geïnventariseerd erfgoed en zijn gaan kijken of het gebouw de energienorm haalt of niet. Daaruit blijkt dat als men het dak of de zoldervloer isoleert, het schrijnwerk verbetert door achterzetramen of nieuw glas te plaatsen en de technische installaties optimaliseert, de normen vaak wel worden gehaald. Slechts in heel uitzonderlijke gevallen lukt dat niet."

Evelien Oomen en Rudy De Graef van het agentschap Onroerend Erfgoed

“In de architectuuropleiding leer je: in de beperking toont zich de meester. Er moet dus creatiever worden nagedacht over hoe erfgoed volgens de heersende normen kan worden gerestaureerd, rekening houdend met het beperkte budget.”

Rudy De Graef van het agentschap Onroerend Erfgoed

MINDER BUDGET

Naast de strengere regelgeving staan architecten ook voor financiële uitdagingen. De voorbije jaren werden restauratiepremies namelijk fel teruggeschroefd, in het bijzonder voor grote publieke gebouwen. Goegebuer: “De voorbije legislatuur werd daar sterk in gesnoeid. Over een periode van vijf jaar kan je nu nog twee schijven van 250.000 euro subsidieerbare werken indienen. Maar de restauratie van het dak van een grote kerk kost al snel meer dan een miljoen. Die nieuwe regeling is dus vooral positief voor projecten van kleine omvang.” Voor grotere projecten bestaat er sinds 2021 ook een oproepensysteem waarbij de bevoegde minister – Ben Weyts volgt in de nieuwe Vlaamse Regering Matthias Diependaele op – jaarlijks enkele oproepen lanceert binnen een bepaald prangend thema: scholen, kerken, toeristische panden, enzovoort. Wie hiervoor een dossier indient en wordt geselecteerd, kan een groter subsidiebudget krijgen.

Rudy De Graef van het agentschap Onroerend Erfgoed plaatst nog een kanttekening bij de teruggeschroefde premies: “In de architectuuropleiding leer je: in de beperking toont zich de meester. Architecten, overheden en bouwheren moeten dus creatiever nadenken over hoe ze het erfgoed volgens de heersende normen en comforteisen kunnen restaureren, rekening houdend met dat beperkte budget. Ons agentschap biedt de nodige ondersteuning om tot efficiënte oplossingen te komen en te focussen op wat echt essentieel is voor het erfgoed in kwestie. Met onze oproepen willen we de focus verleggen van het puur materiële behoud naar de waarde die mensen aan het erfgoed toekennen. We gaan met andere woorden kijken naar hoe een eventuele herbesteding van het historische pand een rol kan spelen in de ontwikkeling van een wijk of dorpskern. Zo blijft dat erfgoed ook relevant.”

Belfort en Lakenhallen Leper - @Lucid

Pier Blankenberge - @Lucid

NIEUWE TECHNIEKEN

Gelukkig staat de technologie niet stil en kunnen er steeds meer moderne technieken worden ingezet om de kostprijs van een restauratieproject te drukken. Zo wordt er vandaag ter vervanging van oud enkelglas steeds vaker met vacuümglas gewerkt. Dat isoleert vijf keer beter en het kan bovendien in het oorspronkelijke schrijnwerk worden geplaatst. Ook wat betreft warmtesystemen is er een enorme evolutie aan de gang, met hoogtechnologische warmtepompen bijvoorbeeld, of waterrecuperatie. Callebaut: “Veel van die grote erfgoedpanden hebben een vijver in de tuin. Daarin kunnen we warmtewisselaars leggen en op die manier de warmte van het water gebruiken om het gebouw deels te verwarmen.”

Ook IT kan een hulpmiddel zijn, denk dan in de eerste plaats aan 3D-printing. Die techniek kan worden ingezet bij het herstellen van houten balken, waarbij je kleine stukjes met chemische restauratie kan oplossen. Of bij de reproductie van ornamenten, zo vertelt Mieke Goegebuer. “Natuurstenen torentjes op een kerk werden vroeger allemaal met de hand gekapt. Om die naar het historische model te reproduceren, kan je de elementen die nog in goede staat zijn scannen. Die scan wordt geoptimaliseerd en naar een computer gestuurd, waarna een robot de grootste nivellering kan doen. Enkel het finaliseren hoeft dan nog manueel te gebeuren.”

En dan is er natuurlijk artificiële intelligentie. Philippe Lemineur ziet hierin vooral een interessante tool bij zeer repetitief werk. “In een heel vroeg stadium van een groot project kan je met behulp van AI een vrij realistische inschatting maken van de impact van de restauratie, zeker naar budget toe. Stel dat je een kerk wil restaureren waarvan de gevel in erg slechte staat is, dan kan je als architect bepaalde inzichten met die AI delen: welke degradatie heeft welke ingreep nodig? Met een drone kan je vervolgens een scan van het gebouw laten maken, waarna het systeem je vertelt hoeveel stenen je moet vervangen, hoeveel er hersteld en hoeveel er gereinigd moeten worden. Op die manier weet je ongeveer aan welk budget je je kan verwachten. Dat zit allemaal nog in een testfase, maar we hebben er wel een positieve kijk op. Zeker bij erg omvangrijke projecten kan AI een enorm voordeel zijn.”

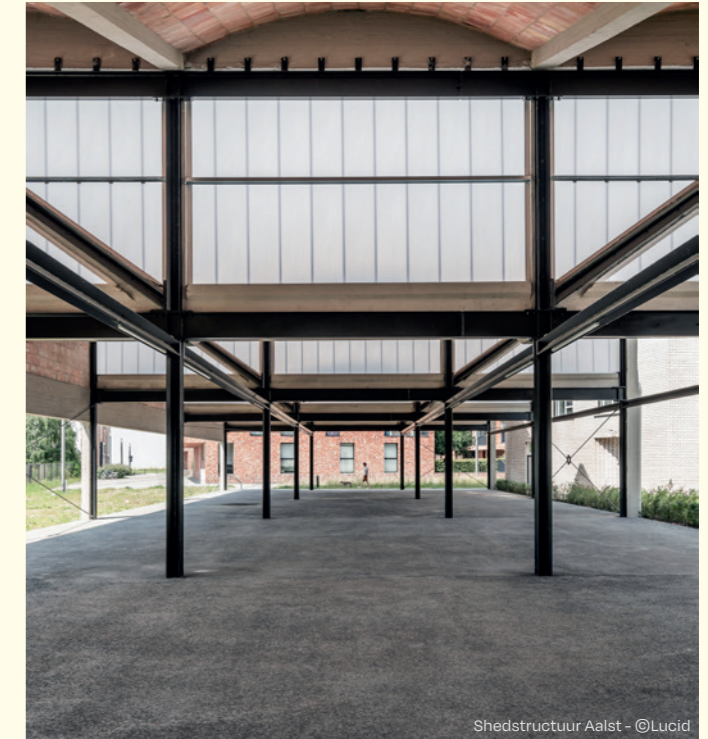
“In een heel vroeg stadium van een groot project kan je met behulp van AI een vrij realistische inschatting maken van de impact van de restauratie, zeker naar budget toe.”

Restauratiearchitect en hoofdlector Erfgoedstudies Philippe Lemineur

“Het is een collectieve, maatschappelijke verantwoordelijkheid om middelen vrij te maken voor het behoud van ons erfgoed.”

Sven Grooten, algemene leiding B-architecten

Shedstructuur Aalst - ©Lucid

Stadhuis Diksmuide - ©Stijn Bollaert

DE TOEKOMST

Het merendeel van de te restaureren gebouwen die op de wachtlijst van het agentschap Onroerend Erfgoed staan, zijn religieuze panden: kerken, kloosters en abdijen. Die erfgoedlijst groeit alleen maar. Sven Grooten, algemene leiding bij B-architecten: “Er komen nu ook industriële en brutalistische gebouwen in de picture die omwille van culturele waardebeoordeling ook op die lijst komen. Er komen dus steeds meer potentiële monumenten bij, terwijl de politieke realiteit is dat er onvoldoende middelen zijn.” Grooten vindt het een collectieve, maatschappelijke verantwoordelijkheid om middelen vrij te maken voor het behoud van ons erfgoed. “Net zoals dat gaat bij culturele instellingen als theater- of dansgezelschappen. Die brengen niets meetbaars op, maar het is wel belangrijk dat we ze blijven koesteren.”

Bij de jongere generatie is er in elk geval meer interesse in erfgoed, restauratie en vakmanschap, zo merkt Lemineur. “Onze opleiding Erfgoedstudies heeft een nauwe band met de opleiding Conservatie-restauratie, waarin studenten heel specifieke expertises aanleren wat betreft de behandeling van en het onderzoek naar bepaalde materialen binnen de erfgoedsector. Dit academiejaar zijn er meer dan vijftig procent extra studenten gestart in deze opleiding. Die tendens merk ik ook op sociale media: vakmanschap wordt bij de jongere generatie steeds meer gewaardeerd.” Het is duidelijk: de tijdsgeest is gunstig en het maatschappelijke draagvlak is er om het verleden voor de toekomst te beschermen, ondanks alle obstakels.